

En godsforvalter for sig – Johan von Bergen og hans kolleger i anden halvdel af 1800-tallet

Af historisk konsulent, cand.mag. Rasmus Agertoft, Rundetaarn

Hen imod jul 1873 ankom en mand i sin bedste alder til *Holckenhavn* for at træffe de endelige aftaler angående det job som godsforvalter, som han var blevet tilbudt ved det fynske baroni. Johan von Bergen (1833-1896), som manden hed, kom fra en stilling som førstefuldmægtig ved Det Adelige Stift Vallø, hvor han ad flere omgange havde været konstitueret stiftsforvalter, og han havde netop takket nej til posten som godsforvalter ved *Frederikslund*, det nuværende *Krengerup*. Det var altså en erfaren og eftertragtet godsadministrator, baron Christian Eiler Holck (1847-1919) havde udset sig blandt flere andre kandidater, "saavel latinske som danske Jurister m. Fl.", som von Bergen senere fik at vide.¹

Johan von Bergen (1833-1896) brød sig ikke om at blive fotograferet, og det er usikkert, om der findes billeder af ham. På dette foto, der er taget ved Holckenhavns hovedtrappe i anden halvdel af 1880'erne, er det dog sandsynligt, at det er ham, der ses midt i folkeholdet som nummer fire fra venstre i tredje række. Herskabet står for sig selv på toppen af trappen. Foto: Holckenhavn.

Alligevel havde Johan von Bergen betænkeligheder, og de skyldtes netop hans manglende eksamensbevis. Det var på det tidspunkt almindeligt, at en godsforvalter havde en juridisk uddannelse, hvad enten det drejede sig om den kortere uddannelse som exam.jur., som også blev kaldt dansk jurist, fordi den ikke krævede, at man kunne latin, eller en egentlig juridisk kandidateksamen, som ser ud til at have været lidt sjældnere forekommende.² Men Johan von Bergen, der som ung var blevet sat i huset hos den senere stiftsforvalter ved *Vallø* og havde arbejdet sig op fra stillingen som kontorist, havde altså ingen af delene.

Hans kommende arbejdsgiver lod dog til at være ligeglad med hans manglende formelle kvalifikationer. "Paa min Bemærkning om, at jeg ikke havde 'studeret Lovkyn-dighed'", fortæller von Bergen selv, "svarede Baronon 'det har intet at betyde, der er Prokuratorer [sagførere] nok i Nyborg'".³ Den 1. maj 1874 kunne Johan von Bergen således begynde i sit nye job.

Den uddannelsesmæssige baggrund var ikke det eneste, der kom til at adskille ham fra hans kolleger rundt omkring på de danske godser i de 14 år, han virkede som godsforvalter ved *Holckenhavn*. Nærværende artikel undersøger på baggrund af til dels upubliceret materiale

Offenlige Bekjendtgjørelser.

Skovauktion

ved
Holckenhavn.

Mandagen den 19de Februar, Form. Kl. 10, afholdes offentlig Auktion i **Kaiberg, Dyrehaveskoven, Haven, Anlægget ved Holckenhavn,** over:

1 1/2 Fv. kl. Bøgebrænde	}	i Kaiberg.
150 Kubikfd. Gavntræ af Bøg.		
4 Bkr. Klodstræ „ do.		
24 „ Top „ do.		
1 Klods af Valdnødtræ til Møbelbrug.		
41 Bkr Granlægter.		
75 „ Udhug og Top af forsk. Løv og Naaletræ.		

Endvidere sælges ved denne Auktion 1 Egetræs Rulle, 1 Kakkelovn, nogle gl. Reoler, Borde, Træstole, og Skilderier, 1 Vand-snegl, 1 Bk. Bygningsaffald, tomme Fustager, 1 Bk. Sandsten m. v.

Mødested: Skovfogedhuset i Kaiberg.
Baroniet Holckenhavns Godskontor, den 13de Februar 1877.

Bergen.

Advertissementer.

hans særlige position som på den ene side den højest rangerende blandt en gruppe ansatte, som han havde svært ved at finde sin plads imellem, på den anden side en person, der nød en særlig bevågenhed fra herskabet, men var sig pinligt bevidst om ikke at være en del af det. For at sætte hans situation i relief sammenlignes med udvalgte kolleger i samme periode. Det er på den måde håbet at kaste lys over ikke blot en godsforvalter for sig, men også over en uomgængelig funktion ved de danske godser, der kun er sparsomt beskrevet, når det gælder tidsrummet mellem Grundloven i 1849 og Lens-afløsningsloven i 1919.⁴

Under samme tag

Det kan egentlig undre, at der ikke er skrevet mere om godsforvalternes stilling i slutningen af 1800-tallet,⁵ ikke mindst af godsforvalterne selv. Det har trods alt været en vigtig del af deres arbejde at formulere sig på skrift og have overblikket over et righoldigt stof. Flere af dem har da også skrevet mere end det, deres arbejde umiddelbart krævede af dem. O.F.C. Rasmussen (1814-1888), der var

Johan von Bergens kolleger som godsforvaltere kendes blandt andet gennem de annoncer, de har undertegnet for brændesalg i godsernes skove. Også på Holckenhavn tog godsforvalteren sig af auktionerne, som det fremgår af denne annonce, der stod indrykket i Nyborg Avis den 14. februar 1877. På det tidspunkt havde von Bergen, som her underskriver sig uden det adelige "von", været godsforvalter ved baroniet i knap tre år. Foto: Udsnit af Nyborg Avis den 14. februar 1877.

godsforvalter ved *Gisselfeld Kloster*, skrev for eksempel i 1868 stedets historie, men omtaler betegnende nok kun sin egen person på nogle få linjer,⁶ og i det hele taget hører det til sjældenhederne, at man kan komme rigtig tæt på godsforvalterne.

Det kan man imidlertid, når det gælder Johan von Bergen. I januar 1888 fik han nemlig, hvad man i dag formentlig ville kalde en depression, og efter blandt andet at have været indlagt på Sct. Hans Hospital vendte han tilbage til *Holckenhavn*, hvor han havde rigeligt med tid, fordi de fleste af hans arbejdsopgaver var blevet overtaget af lige præcis en prokurator fra Nyborg.

Tiden brugte han blandt andet på at beskrive sin situation i en blanding af sagsfremstilling og selvterapi. Optegnelserne er blandt andet interessante, fordi de videregiver en række faktuelle oplysninger om arbejds- og boligforhold på *Holckenhavn*, som ikke findes så detaljeret og sammenfattende beskrevet andre steder. Samtidig må man holde sig for øje, at optegnelserne giver von Bergens subjektive opfattelse af sin situation, herunder forholdet til prokuratoren fra Nyborg. Hans skikkelse voksede til sygelige dimensioner i von Bergens tanker og dominerer især anden halvdel af optegnelserne. Netop den subjektive vinkel giver imidlertid også optegnelserne en særstatus, fordi den som sagt er sjælden for periodens godsforvaltere, og efter alt at dømme gør den ikke de faktuelle oplysninger mindre troværdige, idet en del af dem kan verificeres, når man sammenholder med andre kilder. På den måde udgør Johan von Bergens syv notesbøger med deres i alt 617 håndskrevne sider en værdifuld kilde til livet på et større dansk gods set gennem en godsforvalters briller.

Det gælder ikke mindst Johan von Bergens tætte samliv med herskabet. Modsat mange af sine godsforvalter-

kolleger var von Bergen nemlig ugift, hvorfor baronen og med tiden hans familie kom til at udfylde den plads, som kone og børn ellers ville have optaget. Hans civilstand er formentlig også grunden til, at han flyttede ind i selve hovedbygningen på *Holckenhavn*, da han begyndte som godsforvalter, skønt det på dette tidspunkt ikke var så almindeligt at bo under samme tag som ejeren på et gods af en vis størrelse. På den sjællandske herregård *Eriksholm*, der ikke var beboet af ejeren, var det således kun, så længe han var ugift, at godsforvalteren boede i et par værelser i hovedbygningen,⁷ og indtil opførelsen af Jagtuset på *Kalø* måtte godsinspektøren her flytte ud af hovedbygningen, når ejeren var på besøg for at gå på jagt.⁸

Også andre steder kunne den stedlige godsforvalter bo i en hovedbygning, men så skyldtes det, at herskabet selv beboede en anden herregård i godskomplekset. Det var for eksempel tilfældet på det østfynske stamhus *Ravnholt*, hvor herregården *Hellerup* efter at have fungeret som enkesæde blev kombineret godsforvalterbolig og godskontor i anden halvdel af 1800-tallet, ligesom godsforvalterfamilien på det vestfynske stamhus *Erholm* boede på den lille herregård *Søndergårde*, der hørte under stamhuset.⁹

Det hyppigst forekommende var imidlertid, at godsforvalteren boede med sin familie i en selvstændig godsforvalterbolig i hovedgårdens nærhed. Cand.jur. Preben Hoskiær (1845-1909), der fik den godsforvalterstilling på *Frederikslund*, som Johan von Bergen havde takket nej til, havde for eksempel sin godsforvalterbolig i landsbyen Nyrup en kilometers penge fra hovedgården,¹⁰ og samme mønster tegner sig adskillige andre steder, blandt andet på det langlandske gods *Tranekær*, hvor godsets administrator boede i den såkaldte skvatmølle over for opkørslen til hovedbygningen, indtil en tidligere sukkerfabrik tæt på i 1891 blev ombygget til ham og hans

Kort før sin ansættelse på Holckenhavn blev Johan von Bergen tilbudt at blive godsforvalter på Frederikslund, det nuværende Krengerup. Han takkede dog nej, og stillingen gik i stedet til cand.jur. Preben Hoskiær (1845-1909), der blev på stedet i 17 år. I den tid har han blandt andet taget billeder og ladet sig fotografere, og hans bevarede fotoalbum giver et godt billede af tilværelsen som godsforvalter. Her ses Hoskiær med en medarbejder ved godskontorets pult. Foto: Glamshjerg Lokalhistoriske Arkiv.

familie og endda tilpasset så nøje til dem, at der på tegningerne var anvisninger på, hvor hans sønner og hans datter skulle have deres værelser.¹¹

Hvor fremherskende forestillingen om den selvstændige godsforvalterbolig har været, ses af, at Herman Bang (1857-1912) i sin roman *Ludvigsbakke* fra 1896 lader hovedpersonen, der er datter af en godsforvalter, vokse op i “den store hvide Længe i Godsforvaltergaarden” i gåafstand fra hovedbygningen, som forfatteren skriver.¹² Landet over har forholdene mindet om dem, der tegnes i romanen, for eksempel på *Wedellsborg*, som Herman Bang kendte så udmærket, fordi hans svoger var godsforvalter ved grevskabet.¹³

Gulvsand og murgrus

Da Johan von Bergen flyttede ind på *Holckenhavn*, fik han med sine egne ord “de mest solbeskinne, livligste og hyggeligste Værelser paa hele Gaarden”,¹⁴ hvilket efter alt at dømme dækker over to rum i portfløjen, der lå lige ved siden af godskontoret og arkivet. Han møblerede dog i nogen grad også selve godskontoret, for af hans optegnelser fremgår det, at kontoret af hans egne ting ud over et ur indeholdt “1 Skrivebord med tilhørende Stol, 1 Spejl, 2 Bænke, nogle Konsoler, Skilderier og Gipsfigurer, samt nogle Nipsgjenstande paa Pultene og Skrivebordet”.¹⁵

I disse omgivelser varetog von Bergen administrationen af baroniet, når han lavede regnskaber, frasolgte bøndergods, udfærdigede kontrakter og i det hele taget tog sig af alt det papirarbejde, der var knyttet til et større gods. Det gjorde han med hjælp fra en skriver, som han selv aflønnede, ligesom baronen deltog hyppigt i kontorarbejdet, indtil han blev gift i 1880 og fra da af viste sig mindre på kontoret.

Det var imidlertid ikke kun her, von Bergens arbejdsopgaver lå. Allerede fra sin tid på *Vallø* satte han meget pris på de såkaldte “udvendige Forretninger”, som i hans tid som kontorist på det adelige stift blandt andet omfattede “Tilsyn med Bygningsarbejder, Inventarievæsen, Vand, Brand og Sprøitevæsen, Lampe og Lygtevæsen, Iskjælder og Badehuse”, som han fortæller.¹⁶ Også på *Holckenhavn* havde von Bergen opsyn med en hel mængde af de opgaver, der udførtes inde og ude for at få dagligdagen til at fungere. For eksempel beder han i sine velmagtsdage forvalteren fra avlsgården om at køre “Kul til Kakkelovne og Strygeovn, Majs til Hønsegaarden, Gulvsand og Murgrus, og Tagrør m.v.”.¹⁷ Intet var tilsyneladende for småt til, at von Bergen kunne have et øje på det.

Der hersker en vis terminologisk forvirring, med hensyn til hvordan man benævnte den højest rangerende medarbejder på et gods. Som regel kaldtes han godsforvalter, men nogle steder brugtes også betegnelsen godsinspektør, der dog også kunne dække en embedsmand, som havde overopsynet over flere godser. På *Tranekær*, der var centrum for grevskabet Langeland og dermed et betragteligt godskompleks, brugtes betegnelsen godsforvalter således indtil 1889 om godsadministratoren, mens den derefter blev anvendt om den daglige leder af godskontoret, hvorimod den tidligere godsforvalter Otto Bøgh (1846-1910) fik stillingsbetegnelsen godsinspektør. Af Otto Bøghs søns erindringer fremgår det, at faren med den nye stillingsbetegnelse i modsætning til godsforvalteren var “mere frigjort fra det daglige rutinearbejde” og “arbejdede mere med de større linier i nært samarbejde med Lensgreven”.¹⁸

Også med hensyn til arbejdsopgaverne var der forskelle fra gods til gods. Mens godsinspektøren på *Rosenholm* for eksempel i begyndelsen af 1900-tallet hver morgen klokken 6.30 gik en totimers runde i hestestal-

den, tyrestalden, vognporten, tømrerværkstedet, snedkerværkstedet, savskæreriet, elværket, spandevasken, kostalden og svinestalden,¹⁹ lader organiseringen af landbruget ikke til at have hørt under von Bergen, heller ikke efter at baroniet selv overtog driften af avlsgården i 1885. Betegnende nok handler en af de sjældne gange, hvor von Bergen nævner landbrugsarbejdet, om en eftermiddag i 1887, hvor han sammen med baronen, baronessen og den schweiziske barnepige er en tur “i Marken, for at se paa Høstarbejderne”.²⁰ Til gengæld havde han som nævnt mange andre ting at tage sig af.

Med baronens tilladelse

Af folketællingen i 1880, som var den første, der blev foretaget, efter at von Bergen var kommet til *Holckenhavn*, fremgår det, at der ud over den endnu ugifte baron og von Bergen selv boede 17 mennesker i hovedbygningen. De tilhørte alle folkeholdet og indbefattede alt fra en husholderske og syv tjenestepiger over en tjener og en gartner til to kuske, en materialkusk og en vægter.²¹

Alle disse funktioner må have hørt under Johan von Bergen, og de var ikke de eneste, for der arbejdede også folk ved godset, der ikke boede i hovedbygningen, for eksempel skovrideren og skovfogeder. Tilsammen indgik de i en hierarkisk struktur, hvor baronen var øverst med godsforvalteren lige under sig.²² Hierarkiet fremgår af den modtagelse af baronen og baronessen, der blev arrangeret, da de var blevet gift i København den 20. december 1880. Ikke alene var det von Bergen, der i en lille tale foretog den officielle lykønskning på vegne af gårdens folk, det lader også til at være ham, der har sørget for som gave at indkøbe en “smagfuld Sølv-Bordopsats”,²³ hvortil han selv havde givet 81 kroner og 15 øre. Af hans minutløse regnskab for festlighederne i anledning af det

nygifte pars hjemkomst kan man se, at gaven skærer hans position ud i pap, idet de øvrige 21 bidrag fra ansatte på godset ligger på blot seks kroner i gennemsnit.²⁴

Helt så entydigt er billedet dog ikke, når man dykker ned i hans optegnelser. Selvom von Bergen omgås herskabet dagligt og på mange måder spejler dets livsstil, viser små formuleringer, at han er bevidst om, at han er en af de ansatte:

Naar Baronen enkelte Gange har været vred paa andre af sine Betjente, har Baronen i Reglen Dagen efter givet et mildt Ord, f Ex: 'De ved jo nok, at jeg ikke mener det saa slemt'.

Således skriver han for eksempel generaliserende om sin foresattes opførsel og sidestiller sig dermed med folkehødet.²⁵ Tilsvarende fremfører han flere gange forgæves oldfruens anmodning om at få vaskekælderens hvidtet for baronen uden at træffe en beslutning selv.

Johan von Bergen foretager sig nemlig nødtigt noget, uden at det på forhånd er godkendt af hans arbejdsgiver, ja, han meddeler i sine optegnelser, at "Jeg tør paastaa: at jeg ikke nogensinde har udført Noget [...] uden Baronens Ordre eller Tilladelse".²⁶ Til trods for at han selv betragter det som en kvalitet, at han er utilbøjelig til at træffe beslutninger uden om baronen, tyder hans optegnelser dog på, at den uselvstændige opførsel har udgjort et problem både på et økonomisk og et personligt plan.

På andre godser lader godsforvalteren til at have haft rollen som den, der sørgede for, at udgifterne ikke løb løbsk. På *Orebygård* på Lolland fortælles således om en godsforvalter i 1890'erne, der holdt på pengene, når godsets arbejdere ville have udført reparationer på de huse, der hørte under baroniet. Anderledes forholdt det

sig, når arbejderne kom i audiens hos baronen. "Nu var baronen en flink mand, og en mand som omtrent var vokset op sammen med dem alle", fortælles det nemlig videre, "så han kendte dem, og for at få hurtig ende på audiensen sagde han ja".²⁷

Også på *Holckenhavn* var baronen en flink mand, som med von Bergens ord:

[...] ligesom saa mange Andre af hans Standsfæller, [var] begavet med 2de af de Egenskaber, der mest pryder en Lehnsbesidder, nemlig et godt Hjerte og altid aaben Haand.²⁸

Men i modsætning til sin kollega på *Orebygård* satte heller ikke von Bergen hårdt mod hårdt. Da han stoppede som godsforvalter, manglede han således at afslutte flere års regnskaber, fordi han selv havde lånt godskassen hele 21.900 kroner²⁹ – "dog ikke uden Baronens Vidende og Villie", som han forsikrer.³⁰

Den manglende afslutning af regnskaberne har formentlig spillet en stor rolle i von Bergens sammenbrud i januar 1888, men selv uden den har det konsekvenser for i hvert fald hans egen opfattelse af sin autoritet, at han ikke træder i karakter som overordnet. Efter sammenbruddet fortæller han grædende sin læge:

[...] jeg følte mig udygtigere til min Gjerning, end nogen Anden her paa Gaarden, af hvilke jeg blandt Andre nævnte Røgterne, som jeg i Reglen meget tidlig paa Morgenstunden, hørte ifærd med deres Arbejde.³¹

Men allerede i årene forinden tvivler han på sin position. Da han under et gilde hører Niels Kusk sige, at "Der er

Johan von Bergens Holckenhavn adskilte sig på flere områder fra nutidens. Hovedbygningen var dengang gul, og spiret på østfløjens store trappetårn, der i dag er genskabt, var i 1829 blevet erstattet af en middelalderlig murkrone i et udslag af tidlig historicisme. Godskontoret lå dog, hvor det endnu ligger, bag vinduerne på første sal til venstre for porten, formentlig med von Bergens værelser lige ved siden af. Herfra har man kunnet følge med i livet både i borggården og i ladegården, som dengang stadig lå lige på den anden side af voldgraven. Foto: Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

ingen Andre end mig (: Niels) og Baronen der har Noget og skal have sagt paa Holckenhavn”, bemærker han således, at den udtalelse “spekulerede jeg en hel Del over”,³² selvom det burde være en given sag, at en godsforvalter formelt set står over en kusk.

Hårfine grænser

Von Bergen nævner selv, at “Mit Forhold saavel til Godsets Beboere som Gaardens Betjente og Folk samt Haandværkerne, troer jeg har været ug+”.³³ Indesluttet som han var, ser han dog ikke ud til at have plejet megen social omgang med dem, som man hører om andre steder. På det sjællandske gods *Lilliendal*, hvor godsforvalterens søn havde et nært forhold til flere af de ansatte, fortæller sønnen således også om en skytte, at “Fader satte meget pris på ham og gik ofte på jagt med ham og undertiden med de unge grever”.³⁴ Men selvom von Bergen en sjælden gang kunne finde på at betro sig til sin skriver, holdt han sig mest for sig selv.

Kort efter sin ankomst til Holckenhavn lod Johan von Bergen Jens Vægter, der også boede i hovedbygningen, indøve de gamle vægtervers og afsynge dem på timeslagene fra klokken ti om aftenen til klokken fire om morgenen. Da malkepigerne gjorde nar af vægteren, fik han dog lov til at slippe. I slutningen af sine optegnelser har von Bergen indklæbet billeder af ædru og tro vægtere gennem tiderne og melodien til vægterversene. Det Kgl. Bibliotek, NKS 4207 kvart, s. 612-13.

Det betyder imidlertid ikke, at der ikke er ansatte, han har mere berøring med end andre. Han fortæller om “2de Personer som i de Aar i hvilke jeg var Godsforvalter, udelukkende sorterede under mig”,³⁵ og som han – i hvert fald på skrift – forsvarer, efter at han mener, der er blevet rettet uretfærdige anklager om dovenskab imod dem. Den ene er en daglejer, som under von Bergens tilsyn blandt andet udjævner muldvarpeskud på blegepladsen, gør rent i dueslaget og dagligt henter spande med badevand fra stranden, mens den anden er en materialkusk, som von Bergen lovpriser for at være pligtro og pålidelig. Von Bergen anfører således, at materialkusken “hørte til den gode gamle Skole, – sov i Kammer uden Kakkellovn, sammen med sit Stadsseletøj og sine lange Støvler, selv Aaret rundt”, og karakteriserer ham med ordene, at “Herskabet og Hestene med Tilbehør, – det var hans Alt”.³⁶

Hvis man bytter hestene ud med arbejdet som godsforvalter, kunne karakteristikken gælde Johan von Bergen selv. At dømme ud fra hans optegnelser har han nemlig ikke mange interesser uden for *Holckenhavn*, hvor han til gengæld bliver budt indenfor hos sin arbejdsgiver i en usædvanlig grad. “Fra den allerførste Dag blev jeg af Herskabet behandlet med den mest udsøgte Opmærksomhed og Hensynsfuldhed”, skriver han og fortsætter:

[...] i enkelte Henseender forekom det mig at være formeget, som f Ex: at der ved Bordet blev budt mig før Baronen; – det var af lutter Beskedenhed, at jeg ikke bad om at dette maatte blive forandret.³⁷

Selve det at von Bergen indtager sin aftensmad sammen med baronen, er åbenbart ikke noget særsyn, hvis man skal tro ham selv. “At ugifte Godsforvaltere erholde Mid-

dagsspisningen ved Herskabsbordet, er jo almindeligt, – ialfald paa Sjælland”, skriver han således.³⁸ Men i løbet af de første år bliver han også inviteret til både at drikke morgenkaffe, spise frokost og drikke aftente med baronen, og det tætte samkvem standser ikke her. Man får nærmest det indtryk, at baron Holck oplærer sin 14 år ældre godsforvalter i en standsmæssig levevis. Baroneren tager ham med på jagt, med på lystsejlad, med til København og giver ham gode råd om, hvor han skal købe tøj og cigarer. Og oplæringen virker tilsyneladende, for i 1884 bruger von Bergen 529 kroner og 73 øre på cigarer, “hvilket Beløb omtrent er det samme som Baroneren brugte”, som han bemærker.³⁹

Et af de tidspunkter, hvor det ekstraordinære forhold mellem herskabet og von Bergen kommer til udtryk, er i julen. Det ses på flere godser, at julen har været et ritualiseret berøringspunkt mellem godsejerfamilien og godsforvalterfamilien. Nogle steder har det været en fast tradition som på *Lilliendal*, hvor godsforvalterens søn beretter, at “Vi var altid i julen en aften oppe hos grevens til juletræ, og her gik det lidt flottere til end hos os selv”.⁴⁰ Andre steder har det været noget, der er forekommet fra tid til anden, som når en datter af godsinspektør August Kruse (1804-1881) ved grevskabet Samsø fortæller, at “Senere hen paa Aftenen hændte det somme Tider, at Greven og Grevinden kom for at drikke en Kop Te med Julekage og for at ønske os en glædelig Jul”.⁴¹ Men på *Holckenhavn* var Johan von Bergen i de 14 år, han var ansat som godsforvalter, en fast gæst juleaften og tilmed en, der indgik på noget, der mindede stærkt om familiære vilkår. Om julen 1887, der blev hans sidste sammen med herskabet, fortæller han således, at “Jeg hjalp lidt til med Pyntning af Juletræet” og “fik mindst en halv Snes Julegaver, foruden de reglementerede ægte Havanese”

– ja, baronen “prøvede endog spøgende en Reisehue paa mig”, som han skriver.⁴²

Med den slags oplevelser er det ikke mærkeligt, at godsforvalteren på *Holckenhavn* nogle gange har haft svært ved at gennemskue de hårfine grænser, der trods alt var. Efter en tur til København, hvor von Bergen har spist middag med baronessen, udbryder baronen for eksempel: “Hvor kunde det falde Hende ind”.⁴³ Men mest lader overvejelserne om, hvorvidt der nu holdes den rette afstand, dog til at komme fra godsforvalteren selv. Sin spejling af herskabet til trods er han nemlig meget opmærksom på de rette omgangsformer, ikke mindst når hans efterfølger, prokuratoren fra Nyborg, efter von Bergens mening tager sig lidt for mange friheder og refererer til baronens ansatte som “vores’ Gartner” og “Vores Skovrider”. “At Baroneren selv bruger ‘vi’ til Prokuratoren”, skriver von Bergen præciserende, “kan passere, da Prokuratoren jo er den Underordnede”.⁴⁴ Som von Bergen selv er det, må man forstå.

Af adelig herkomst

Mod slutningen af sine optegnelser opstiller Johan von Bergen et regnestykke over, hvor mange dage han har været sammen med baron Holck i de år, han var godsforvalter på *Holckenhavn*. Resultatet ender på 4.600 dage, “i hvilke Baroneren har seet mig, saagodtsom fra Morgen til Aften”, som den på det tidspunkt tidligere godsforvalter skriver. Til sammenligning mener von Bergen, at han i samme periode blot har set sin bror fem gange, hvorfor baronen må kende ham bedre, end broren gør.⁴⁵

Når herskabet og arbejdet som godsforvalter kommer til at fylde så meget i von Bergens liv, er hans sparsomme kontakt med den nære familie også en væsentlig årsag. Han forklarer således, at det distancerer ham fra

hans familie, at han som ung er kommet i huset hos den senere stiftsforvalter på *Vallø*, eller som han formulerer det:

Til mine Smaasynder henregner jeg, at jeg, formentlig som Følge af de forandrede ‘fine’ Forhold, i hvilke jeg som ganske ung Dreng kom ind, – meget tidlig, om just ikke glemte, saa dog paa en vis Maade blev fremmed for min Familie, der i det hele taget levede under ganske andre og tarveligere Forhold, – dette har forøvrigt ofte gjort mig ondt.⁴⁶

Det er dog ikke hele historien om familien. Ifølge von Bergen selv nedstammer han fra en adelsslægt, der ikke er naturaliseret i Danmark, og han koketterer med sin angiveligt adelige herkomst, når han for eksempel stempler sine breve med våbenskjold og et sted bemærker, at “jeg maa nemlig ligesom andre Stamherrer udelukkende sørge for min Moders Underholdning”.⁴⁷

Resten af hans familie lader dog ikke til at gå helt så meget op i deres afstamning. Von Bergen er således så vidt vides den eneste af dem, der føjer et “von” til sit navn. Og når man betænker, hvor stor en rolle slægten traditionelt kan spille i adelige familier,⁴⁸ er det interessant at konstatere, at von Bergen nok er interesseret i slægtshistorien, men ikke i slægtens medlemmer. Som han fortæller om et af dem:

Min Fætter, Godsforvalteren paa Waldemars Slot, der nok forøvrigt skal være en Hædersmand, har jeg saaledes kun talt med nogle faae Gange i hele mit Liv, uagtet han ofte har bedet mig om at komme til sig.⁴⁹

Den manglende berøring med fætteren, Jens Christian Petersen (1837-1911), er så meget mere påfaldende, som Johan von Bergen og han var omtrent jævnaldrende og havde den samme baggrund både geografisk og socialt. De kom begge fra Sydsjælland, og deres fædre var tilsyneladende ansat ved forskellige godser i området – fætterenens far som kusk på *Gisselfeld* og von Bergens far i skiftende stillinger som blandt andet gartner, skovfoged og skytte.⁵⁰ Men alt dette til trods undslog von Bergen sig altså for at have kontakt med ham.

Herskabets repræsentant

Et familiemæssigt netværk mellem godsforvaltere eller godsinspektører var ellers et mønster på flere godser i løbet af 1800-tallet. På *Tranekær* var der således slægtskab mellem de tre mænd, der besad administratorstillingen fra 1817 til 1910, idet den to gange blev overtaget af den tidligere godsforvalters svigersøn, der først havde været ansat på godskontoret.⁵¹ På *Kalø* var godsinspektørerne tilsvarende i familie fra 1824 og 100 år frem, fordi stillingen gik i arv først fra far til søn og siden til en nevø.⁵² Selvom det trods alt hørte til sjældenhederne med et egentligt godsforvalterdynasti, er der talrige andre eksempler på, at godsforvalterstillingen går i arv enten fra far til søn, fra svigerfar til svigersøn eller til andre i familiekredsen.

Når Johan von Bergen ikke indgik i et sådant netværk eller til dels fravalgte det, var der god plads til at omgås og spejle sig i herskabet, også fordi han heller ikke havde ret meget at gøre med det lag af mere velsituerede folk, som det var almindeligt for en godsforvalter at have kontakt til. Han så lidt til den lokale præst og en læge, men tilsyneladende ikke i en grad som for eksempel sin fætter, der ud fra hans korrespondance at dømme havde

At dømme ud fra opstillingen kunne det lige så godt være herskabet, der er forevigtet på dette fotografi fra Frederikslund, det nuværende Krengerup, men det er nu godsforvalteren med frue, der tager sin en fornøjelsestur til hest i parken. Fra Preben Hoskiærs fotoalbum. Foto: Glamsbjerg Lokalhistoriske Arkiv.

en tæt vennekreds bestående af blandt andet en amtsvejnspektør og en skovfoged.⁵³ Tilsvarende fortælles det lidt senere fra Gammel Tølløse ved *Tølløsegård*, at landsbyens borgere alle boede i dens fine ende og sendte deres børn i den samme lille privatskole – med godsforvalteren, der omtales som “byens diktator på godt og ondt”, i spidsen.⁵⁴

Det ses på flere godser, at herskabet selv levede tilbagetrukket fra den daglige drift, mens godsets administrator som herskabets repræsentant trådte ind i en rolle som den øverste myndighed i praksis. På *Brahetrolleborg* fortæller overinspektørens barnepige således, at “Overinspektøren og frue syntes at være det egentlige herskab. Alle bukkede og nejede for dem, medens greven nærmest passede sig selv”,⁵⁵ og på *Orebygård* på Lolland blev godsforvalteren ved sin afskedsfest rost som “Bindeled mellem Herskabet og Befolkningen”.⁵⁶ Godsforvalteren på *Orebygård*, Carl Anton Trap (1813-1897), var endda trådt ind på et område, hvor godsejerne traditionelt har spillet en stor rolle, da han nogle år forinden havde oprettet et legat for fire fattige i baroniet Guldborgland, som *Orebygård* indgik i.⁵⁷

Ekstra markant blev godsadministratorens position, når herskabet ikke var til stede på godset i det daglige. Det var for eksempel tilfældet på Samsø, idet en besidder af grevskabet først i 1870 flyttede til øen, hvor godsinspektør August Kruse siden sin tiltræden i 1839 med sin nieces ord derfor havde fungeret som “en Slags Vice-Konge”.⁵⁸ Kruse stod ikke tilbage for nogen godsejer, når han brugte guldstøv i underskrifterne på sine breve, indrettede godsforvalterboligens have til en ren herregårdspark og engagerede sig levende i arkæologiske studier ved blandt andet at opbygge en betydelig oldsagsamling.⁵⁹

Et sted midt imellem

Samme fremtrædende status lader Johan von Bergen ikke til at have haft på sit østfynske baroni. Hans optegnelser giver et billede af, at han vægrede sig ved at påtage sig det selvstændige ansvar, der sædvanligvis lå i godsforvalterstillingen, og som man kan se, at mange af hans kolleger ud over landet ikke har haft nogen problemer med at leve op til, heller ikke i forhold til at sætte sig igennem i økonomiske spørgsmål. Mens andre godsforvaltere ser ud til at være faldet naturligt ind i den fremskudte position som godsejerens repræsentant blandt de ansatte og i lokalbefolkningen, tyder von Bergens optegnelser derimod på, at han har tvivlet på den autoritet, han formelt havde som godsets øverst rangerende ansatte, og haft svært ved at navigere i forhold til de underordnede, som han på papiret stod i spidsen for.

Den prekære situation som på samme tid underordnet og overordnet var som nævnt en del af årsagen til, at Johan von Bergen måtte give op som godsforvalter, men der har også måttet ligge andre ting bag. Da han vendte tilbage til *Holckenhavn* efter blandt andet at have været indlagt på Sct. Hans, var hans psykiske tilstand så dårlig, at det åbenbart ikke var holdbart, at han blev boende, selvom baronen egentlig havde været villigt indstillet og tilbudt ham både pension og logi. Uden at det fremgår af kildematerialet, hvad den præcise anledning var, forlod von Bergen godset og flakkede igen lidt omkring, indtil han efter endnu en indlæggelse på Sct. Hans indlogerede sig på et pensionat i København, hvor han til sidst gjorde en ende på sit liv.⁶⁰ Ifølge de officielle papirer var dødsårsagen hængning og sindssygdom.⁶¹

Der blev rapporteret fyldigt om selvmordet i flere aviser, der dog næppe har haft ret i, at von Bergen ejede en stor formue, som det ellers blev anført.⁶² Avisomtalerne

harmonerer dårligt med hans tilbagetrukne personlige liv, og ved sit tragiske endeligt og de sensationslystne omtaler af det står Johan von Bergen tillige i skarp kontrast til de bedsteborgere og samfundsstøtter, der ellers udgør periodens godsforvalterstand.

Som det turde være fremgået, er det ikke kun her, han skiller sig ud. Johan von Bergens historie afviger fra flertallets, men hans veldokumenterede situation som godsforvalter kaster også lys over hans samtids godsadministratorer, både på de punkter, hvor deres forhold er sammenlignelige, og de ulig flere områder, hvor han adskiller sig fra dem.

Hvor mange godsforvaltere var gift og boede sammen med deres familie i en særlig godsforvalterbolig, havde den ugifte Johan von Bergen i sin tid som godsforvalter sine værelser i hovedbygningen på *Holckenhavn* og omgikkes herskabet fra morgen til aften. Baronens og hans familie kom derfor til at udfylde en plads, som stod tom, både i kraft af von Bergens civilstand og fordi han ikke havde megen kontakt med sin egen nærmeste familie. Eftersom von Bergen derudover ikke indgik i eller til dels fraskrev sig det familiære netværk, som mange andre godsforvaltere var en del af, identificerede han sig i stedet med herskabet og spejlede sig i det liv, det førte, men var sig samtidig bevidst, at han ikke var en del af denne gruppe.

På den måde befandt han sig et sted midt imellem og hørte ikke rigtig til hverken det ene eller det andet sted. Det slog også igennem i hans varetagelse af embedet, hvad enten det handlede om arbejdet på gods-kontoret eller de mangeartede opgaver på godset, der også krævede hans tilsyn. Hvor godsforvalteren eller godsinspektøren ofte optrådte som den, der tegnede godset i det daglige og i praksis stod som den overordnede

myndighed både blandt de ansatte og i lokalområdet, undslug Johan von Bergen sig for at træffe selvstændige beslutninger og henholdt sig i stedet til baronen. Dermed kom han ikke til at indtage den position, som mange af periodens godsadministratorer havde.

I lyset af hvor tydeligt mange af Johan von Bergens kolleger ser ud til at være trådt frem i deres samtid, bliver det så meget mere iøjnefaldende, hvor lidt der er skrevet om dem. Også i den henseende er von Bergen en godsforvalter for sig. For ganske vist må han dele pladsen med andre, men det er trods alt de færreste af 1800-tallets godsforvaltere, som får tilegnet en hel artikel om sig selv.

Noter:

- 1 von Bergen [1889-90], s. 435.
- 2 Godsforvalternes uddannelsesbaggrund fremgår af Richter 1903 og Hjorth-Nielsen 1941, hvor det i sagens natur kun er de juridisk uddannede godsforvaltere, der omtales.
- 3 von Bergen [1889-90], s. 24.
- 4 For en nærmere gennemgang af Johan von Bergens personlige historie, se Agertoft 2012, s. 67-82.
- 5 Om godsforvalternes arbejde i slutningen af 1700-tallet, se Christensen 1982 med en kortfattet oversigt s. 18-21.
- 6 Rasmussen 1868, s. 452.
- 7 Højrup 1982, s. 29.
- 8 Hansen 2013, s. 156.
- 9 Thaulow 1957, s. 203, Jølver 1955, s. 257-58, og Højrup 1982, s. 31.
- 10 Ørsted Sogn, "Optegnelse paa Folketallet", 1880, uden sidetal.
- 11 Bøgh 1992, s. 8 og 35.
- 12 Bang 1921, s. 192.
- 13 Jf. "En Digtters Søster", s. 14.
- 14 von Bergen [1889-90], s. 29.
- 15 von Bergen [1889-90], s. 321, jf. s. 432-33.
- 16 von Bergen [1889-90], s. 6.
- 17 von Bergen [1889-90], s. 247.
- 18 Bøgh: *Tranekær*, s. 4, og Bøgh 1969, uden sidetal ("Harde-nack Otto Conrad Bøgh").
- 19 Nielsen 1999, s. 91.
- 20 von Bergen [1889-90], s. 122.
- 21 Vindinge Sogn, "Optegnelse paa Folketallet", 1880, uden sidetal.
- 22 Jf. Bøgh 1992, s. 3.
- 23 *Nyborg Avis*, 22. december 1880, uden sidetal.
- 24 "Lehnsbaron C. Holcks og Lehnsbaronesse L. Holcks Modtagelse paa Holckenhavn d 20de December 1880".

- 25 von Bergen [1889-90], s. 53.
- 26 von Bergen [1889-90], s. 62.
- 27 Højrup 1982, s. 17.
- 28 von Bergen [1889-90], s. 546-47.
- 29 "Bemærkninger til Baroniet Holckenhavns Godsregnskaber for Aarene 1885-86 og 87 forsaavidt angaar Godskassens Mellemværende med Hr: J. v. Bergen".
- 30 von Bergen [1889-90], s. 133.
- 31 von Bergen [1889-90], s. 138.
- 32 von Bergen [1889-90], s. 54.
- 33 von Bergen [1889-90], s. 65.
- 34 Højrup 1982, s. 26.
- 35 von Bergen [1889-90], s. 271.
- 36 von Bergen [1889-90], s. 276-77.
- 37 von Bergen [1889-90], s. 29.
- 38 von Bergen [1889-90], s. 237-38.
- 39 von Bergen [1889-90], s. 79.
- 40 Højrup 1982, s. 27.
- 41 Krebs 1934, s. 139.
- 42 von Bergen [1889-90], s. 53-55.
- 43 von Bergen [1889-90], s. 52.
- 44 von Bergen [1889-90], s. 468-69.
- 45 von Bergen [1889-90], s. 563.
- 46 von Bergen [1889-90], s. 21.
- 47 von Bergen [1889-90], s. 161.
- 48 Jf. Agertoft 2015, s. 117-18.
- 49 von Bergen [1889-90], s. 21.
- 50 Øster Egede Sogn, Kontraministerialbog, 1816-49, s. 19 og 26, samt Mogenstrup Sogn, "Optegnelse paa Folketallet", 1834, s. 113. Jf. Jensen 2009, s. 57-59.
- 51 Bøgh 1992, 5-45.
- 52 Hansen 2013, s. 140, 155-56, 185 og 292.
- 53 Fallentin 2015, s. 43-48.
- 54 *Herskab & tjenestefolk*, s. 5-13. Citatet står s. 13.

- 55 Højrup 1982, s. 60.
- 56 "Afskedsfest", [s. 2].
- 57 Hiort-Lorenzen 1897, s. 61.
- 58 Nyblom 1923, s. 86.
- 59 Krebs 1934, *passim.*, Nyblom 1923, s. 86-95, og Eriksen 1993, s. 71-79.
- 60 Agertoft 2012, s. 67-82.
- 61 Genpart af dødsattest, 17. juli 1896.
- 62 Se for eksempel "Livstræt. En Rigmand hængt sig", [s. 2].

Utrykte kilder:

Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftafdelingen, NKS 4207 kvart (*Erindringer af godsforvalter på Holckenhavn Johan Jakob von Bergen, f. 1833*). Johan von Bergen: *Memorandum. 1833-1890, muligvis tillige Supplement til de af mig, til forskellige Læger, afgivne korte Sygehistorier*, [1889-90].

Holckenhavn Godsarkiv, Holckenhavn, “forhenv. Godsforvalter Joh v Bergen vedrørende”, “Bemærkninger til Baroniet Holckenhavns Godsregnskaber for Aarene 1885-86 og 87 forsaavidt angaar Godskassens Mellemværende med Hr: J. v. Bergen”.

Holckenhavn Godsarkiv, Holckenhavn, “Lehnsbaron C. Holcks og Lehnsbaronesse L. Holcks Modtagelse paa Holckenhavn d 20de December 1880”, regnskab.

Nordlangelands Lokalhistoriske Arkiv, M 19. Axel Bøgh: *Tranekær*. Nordlangelands Lokalhistoriske Arkiv, M 19. Nikolaj Bøgh: *100 år i Tranekær*, 1992.

Rigsarkivet, Danmarks Statistik, “Rapporter over selvmord 1885-1924”, kapsel 53, genpart af dødsattest, 17. juli 1896.

Rigsarkivet, Odense Amt, Baag Herred, Ørsted Sogn, “Optegnelse paa Folketallet”, 1880.

Rigsarkivet, Præstø Amt, Øster Egede Sogn, Kontraministerialbog, 1816-49.

Rigsarkivet, Præstø Amt, Hammer Herred, Mogenstrup Sogn, “Optegnelse paa Folketallet”, 1834.

Rigsarkivet, Svendborg Amt, Vindinge Herred, Vindinge Sogn, “Optegnelse paa Folketallet”, 1880.

Litteratur:

“Afskedsfest”, i: *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 12. oktober 1895, [s. 2].

Agertoft, Rasmus: “‘Avenue de Bergen’. En sygdomshistorie fra det 19. århundrede”, i: *Nyborg – før & nu 2011*, årg. 14, 2012, s. 67-82.

Agertoft, Rasmus: “Lad våbenerne tale. Vindinge Kirkes våbenskjolde som symbolsk kommunikation”, i: *Nyborg – før & nu 2014*, årg. 17, 2015, s. 102-25.

Bang, Herman: *Ludvigsbakke*, i: *Værker i Mindeudgave*, bd. 4, København og Kristiania 1921.

Bøgh, Axel: *Anetavler og Anehistorie for Efterkommerne efter Otto Bøgh og Eleonore f. Møller*, 1969.

Christensen, Ole H.: *Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1782-1792*, København 1982.

“En Digters Søster”, i: *Aalborg Amtstidende*, 24. december 1922, s. 14.

Eriksen, Palle: “‘Hvad var Samsø uden Kruse?’ Godsinspektør Adolf [sic!] Kruse og Samsøs stenhøje”, i: *Århus Stifts Årbøger 1993*, bd. 77, 1993, s. 71-79.

Fallentin, Lone: “Breve til Petersen – Venskab og ‘gode’ råd”, i: *Tåsinge Årbog*, 2015, s. 43-48.

Hansen, Vilfred Friborg: *Kalø. Slottet og godset i 700 år*, Rønde 2013.

Herskab & tjenestefolk. Om Tølløsegård, Sophienholm, Aastrup, Bonderup og Merløsegård, [Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen og Tølløse Lokalarliv], 1995.

Hiort-Lorenzen, H.R. og F.P.G. Salicath: *Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og De Vestindiske Øer stiftede før Udgangen af Aaret 1894*, bd. 3: Lolland-Falsters og Fyns Stifter, København 1897.

Hjorth-Nielsen, H.: *Danske Sagførere under Loven af 26. Maj 1868 (Beskikkelser udfærdigede i Tiden 1. Jan. 1869-30. Sept. 1919)*, København 1941.

Højrup, Ole (red.): *Godsinspektør og forpagter. Herregårdsliv 5. Beretninger fra århundredskiftet*, Nationalmuseet 1982.

Jensen, Hanne og Jytte Munch: “En kostbar brudekjole”, i: *Tåsinge Årbog*, 2009, s. 57-59.

Jølver, Knud: *Stamtavle over Familien Copmann. Efterkommere af Cathrine Copmann og Poul Svendsen*, Svendborg 1955.

Krebs, Ebba Victoria: *Bedstemoders Erindringer. Brudstykker fra mine forskellige Bøger*, København 1934.

“Livstræt. En Rigmand hængt sig”, i: *København*, 17. juli 1896, [s. 2].

Nielsen, Holger: “En lensbaron og hans godsinspektør”, i: *Østjysk Hjemstavn*, årg. 64, 1999, s. 89-93.

Nyblom, Helena: *Livsminder fra Danmark*, København 1923.

Nyborg Avis, 22. december 1880, uden sidetal.

Rasmussen, O.F.C.: *Optegnelser om Gisselfeld*, Næstved 1868.

Richter, V.: *Meddelelser om examinati juris (danske Jurister) 1824-1894*, Odense 1903.

Thaulow, Th.: *Stamhuset Ravnholt-Nislevgaard-Hellerup's Godshistorie med særligt Henblik paa Herregaarden Ravnholt*, København 1957.